

Géczi János
ALLAH RÓZSÁI

Terebess Kiadó, Budapest, 2000

A szerző köszöni Monok Istvánnak és Szörényi Lászlónak a tárgyválasztáshoz nyújtott baráti segítségét.

S megköszöni Ivanics Mária, Kéri Katalin és Tüske László értékes szempontjait és

szövegjavaslatait.

TARTALOM

Előszó

A muszlim rózsakultusz alapjai
Az Ezeregyéjszaka meséinek rózsáiról
A rózsza a perzsa költészetben
A szúfik sokjelentésű rózsája
A mindennapok rózsahasználata
A nyugati iszlám rózsái
Egy klasszikus török költő, Alisír Nevái:
Ferhád és Sirin történetének rózsajelképei
A rózsajelképek csoportjai
A rózsavíz, a rózsaoaj, s a hasznuk
Az oszmánok "négy virágos" stílusa
A keleti kertek
A muszlim és a keresztény rózsatradíciók összekapcsolódása

Irodalom

Előszó

A rózsák családja mintegy nyolcvan millió évvel ezelőtt, a Föld északi félgömbjének középső-északi részén alakult ki. Ezen a területen honosodott meg, itt élt, és egyes fajai innen húzódtak délre úgy, hogy az elterjedés módosulásával a fajok kromoszómaszerelvénye is megváltozott. A klimatikus viszonyok és a kromoszómaszám közötti összefüggés jól megfigyelhető a rózsák módosulásának és terjeszkedésének vizsgálatával. Ebből látszik, hogy természetes körülmények között az egyes fajok csak bizonyos területeken váltak őshonossá. A rózsák bizonyos fajai legdélebben csak a mediterrán éghajlati viszonyok között találják meg maguknak az alkalmas életkörülményeket. Trópusi rózsza nincs: ez az oka annak, hogy a rózsák a Föld déli féltekéjére csak az utóbbi néhány száz évben s az ember jóvoltából jutottak el. Az északi félgömb valamennyi kontinensének rózsái hasonló környezeti és ökológiai igényűek: fényigényesek, szárazságtűrőek - ámbár az oligocén kori kövületei, a legrégebből fennmaradt rózsafossziliák éppen egy nedvességkedvelő rózsza 32 millió éves maradványai. A rózsafajok botanikai elkülönítése nehéz. A ma recens 120-200 rózsafaj szoros rokonságot alkot. A fajok közötti természetes hibridizáció, a számos kisebb mutáció eredményezi a család tagjainak nagyfokú változatosságát. Az európai ember kultúrájába került rózsafajok száma azonban csak

egy tucatnyi. A mediterrán kultúrák által beemelt a *Rosa canina*, a *R. gallica*, a *R. alba*, s talán a *R. centifolia* és a keleti eredetű *R. damascena* - feltételezik, hogy az első használatba vont rózsafaj géncentruma a Kaukázus vidékén lehetett. E rózsák évente egyszer virágzanak, sziromleveleik színe a (*R. gallica* kivételével) a rózsaszín különböző változata. A ma közismerten nevelt valamennyi kerti rózsza nyolc ázsiai eredetű fajnak a kettő vagy több variációjából eredeztethető: ezek - a damaszkuszi rózsza mellett - a *R. chinensis*, a *R. foetida*, a *R. moschata*, a *R. multiflora*, a *R. odorata*, a *R. rugosa* és a *R. Wichuraiana*. Az ázsiai eredetű fajok között vannak a sárga virágúak, a többször vagy állandóan virágzóak és a kúszó jellegűek. A keleti - kínai, indiai - kultúrák klasszikus rózsái közül négyet azonosítottak, ezek egyike sem került be Európába az újkor kezdetéig. A *R. multiflora*, a *R. chinensis* (=indica), a *R. Banksiae* és a *R. laevigata* orvosi fölhasználása Kínában i. e. 4. századtól látszik bizonyítottnak. E gyógyszerek ismerete azonban nem került be Európába, amint a korabeli rózsák sem jutottak el földrészünk kerti gyűjteményeibe. A rózsza először a kisázsiai mediterrán civilizációban, s onnan kiindulva a Földközi tenger menti területeken, majd a teljes mérsékeltövi Európában is jelentős lesz: az európai és az ázsiai ember kultúrájába annyira beépült, hogy attól szinte elválaszthatatlanná vált. A ninivei ékírásos táblák orvosi feljegyzési, sokak szerint már tartalmazzanak adatokat a rózsáról - de ez épp úgy további bizonyítékokra vár, miként Szíria, Frigia, Egyiptom népeinek rózsaismerete. Ugyanakkor ebben az időszakban alakulnak ki azon jelképi és köznapi-gyakorlati növényhasználati módok, amelyek révén aztán később az addig ismeretlen növényeket is emberi alkalmazásba vonják. A tápanyagforrás növényi jellegében s az azzal összefüggő medicinális és higiéniai eljárásokban és technológiákban nyilvánvaló hasonlóságok léteznek a korai mediterrán civilizációkban, s ugyanúgy fellelhetőek azonosságok és párhuzamosságok a mítoszokban, a kultuszokban és rítusokban. Így például itt alakul ki a koszorú és az illatos anyagok használata - s ennek a változatos módjai fogadják hamarosan magukat a rózsafajokat is. A rózsza és a rózszaeredetű illatszerek kis-ázsiai elterjedését feltehetőleg a perzsa növénykultúrának köszönheti: e kerteknek, illetve a benne található fajoknak egyszerre volt táplálékadó-, egészségügyi és vallási funkciójuk. Egy-egy növénynek több okból való használata elősegíti a faj termesztésben maradását. A rózsák európai megjelenését egy knósszoszi, i. e. 19-17. század között készült freskó ábrája bizonyítja, a rózsasolaj első használatára az i. e. 13-12. századi püloszi feljegyzések utalnak. Az iszlám kultúrája a rózsát a meghódított perzsáktól, valamint a muszlim világbirodalomhoz csatolt jelentős hellenisztikus hagyományokat megőrző nyugat-ázsiai és észak-afrikai népektől vette át. Az antik mediterráneumnak és a muszlim kalifátus fennhatósága alá tartozó területeknek azonban csak egyetlen közös rózsája volt. Ez a *R. damascena* - a damaszkuszi vagy olajrózsza. (Amit, másfelől, Európa nagyobb részén egészen a középkor végéig nem is ismernek.)

1999. november 10.

A muszlim rózsakultusz alapjai

Miután a 7. évszázadban Perzsiát elfoglalták a muszlimok, s véget ért a Szászánida Birodalom, a karavánutak mentén elterülő, valamint a palotákat övező növénygazdag, zárt, oázisszerű perzsa kertek sokasága nemcsak elkápráztatta a pusztalakó, nomád népet, hanem annak lehetőségeire is ráébresztette. A hatalmas muszlim birodalom az öntözőműveken és a gondos

talajművelésen alapuló, az e területen honos zöldségben, gyümölcsben és dísznövényben gazdag évezredes keleti kertkultúra örökösévé és terjesztőjévé vált. Ez a birodalom egyként alkalmas volt arra, hogy az elfoglalt területek növény- és kertészeti ismereteit egyesítse és homogenizálja, s összeköttetést jelentsen olyan távoli földrajzi pontok között is, mint az Ibériai félsziget és India. 636-tól elkezdődött a perzsa népesség iszlamizálódása, amely először az Omajjádok, majd az Abbászidák kalifátusának fennhatósága alá került. Néhány évszázaddal később, Európa nem egy helyén, s nemcsak muzulmán területeken, perzsa kertészekre bízta a kertek kialakítását.[1]

A hódító háborúkat követő békésebb időkben az ismét fölhasznált vagy újból ásott csatornák által biztosított vízzel a keleti hagyományokra alapozva pompás, új kertek létesítésére nyílt lehetőség. Ezek a kertek, akár a kalifák, akár a kevésbé tehetősek palotáinak környékén jöttek létre, jóllehet írott adat nem maradt szerkezetükről, a régészeti feltárások tanúsága alapján udvarkertek voltak. Nagyon nagy méretű területüket épületek fogták egybe, vagy kerítés övezte, a tájra rálátást csak a tulajdonos tudta biztosítani. Szerkezetüket meghatározta, hogy egyetlen tengelyük volt, s a kerteket négy egyenlő részre osztotta a négy paradicsomi folyónak megfelelő négy vízmeder. Középen díszes kioszk vagy kút állt, területüket hosszú, keskeny, friss vízzel telt medence szelte át. Az utakat kőlapok borították, a mélyített virágágyakat kőszegéllyel kerítették el, a fák közötti szabad tereken futónövények alkottak lugast, s így valóban más hatást keltettek, mint az európai kertek.

A tulajdonos, kertjének egy kitüntetett pontjára telepedett le, s mindennek előtt a kertnek érzékszervekre kifejtett hatását és a meditációt biztosító lehetőségét használta föl. De nem volt ismeretlen a terméknek a kert virágzó növényeivel való díszítése, miként a kerti növények némelyikéből előállított illatszerekkel - mint a rózsá- és az ibolyaolajjal - való légfrissítés sem[2]. A kertek szerkezetének kialakulása ugyanúgy, mint a keresztények hortus conclusus esetében, Salamon király énekének értelmezésére vezethető vissza. De amíg a keresztények kertképzelése az ideális idomot idézi, tehát kör alaprajzú, a muszlimok kertje, világképük számos elemének megfelelően négyszegletes.

De nem csupán a muszlim kertek, hanem a mauzóleumok is a Paradicsomról való elképzelés alapján szerveződnek: ehhez az előképet a Korán 47. szúrájában találjuk meg: "A Paradicsom, ahová bejutásra az istenfélők ígéretet kaptak, ekképpen fest: vannak benne nem-poshadó vízü patakok, mások tejjel folynak, amelyeknek az íze nem változik és vannak borral folyó patakok, ami gyönyörűsége az ivóknak és vannak tisztított mézzel folyó patakok. Mindenféle gyümölcsük lesz benne és megbocsátás az uruktól." [3] Tudható továbbá, hogy a Paradicsom fáktól árnyas (4:57), egy pálma tövében folyó is ered, környékén a boldogok időznek (11:108), s az odajutottak szolgálatára "örökifjú fiúk" és "nagy szemű hurik" vannak (56:17-22) a tövis nélküli fák alatt. E részletben benne foglaltatik a muszlim és a keresztény zárt kert közötti lényeges különbség is. A Koránban foglaltak szerint alakították ki a muszlim kertet, amely így, elvileg az égi kert tükörképe lett. A kellemes, hűs hely fő funkciójaként alkalmat teremtett a hívő számára, hogy hosszas meditáció során kapcsolatba lépjen Allah paradicsomi környezetével. De funkcióihoz tartozott az örömszerzés is: erre szolgálnak a nagyszemű leányok és az örök ifjak.

A Korán (miként a történeti kialakításában szerepet játszó Biblia sem) nem említ botanikai értelemben vett rózsát. Csupán rózsára utaló, távoli hivatkozás található benne, amikor a

kettéhasadt eget Mohamed akként jellemzi, hogy az "rózsás lesz, mint a karmazsin bőr" (55:37). A rózsza színét a halvány piros megjelölésére használták, ez a mediterrán kultúrákban már korán meghonosodott s az utód kultúrákban is tovább élt. A muszlim kert a Koránban ígért Paradicsom előzetes, földi élményével kecsegtet. A külső világtól természetes falakkal elzárt, vízgazdag, ráadásul friss víztől hűvös, ártalmatlan növényektől mentes, illatos virágú és tápláló gyümölcsű fáktól árnyékos kert - egy nomád részére ez a csoda és kényelem birodalma. Alkalmas környezet a Korán illő megismerésére.

Ebben a kertben azonban nemcsak a muszlim hagyományban már megnevezett növények fordulhatnak elő; azok, amelyek - mivel a megnevezés következtében idővel jelentősek lettek - az ember és Alláh szimbolikus kapcsolattartásának eszközeivé váltak. Az ember számára hasznos - árnyékot, illatot, kellemet kínáló növények is élnek itt, például a koronájával hűs, napfénymentes helyet biztosító platán, avagy az orvosságot szolgáltatató sokféle herba. Ámbár nehéz a különböző feladatok ellátására szolgáló növények használatba vételének okai között éles különbséget tenni, hiszen az illatozó virágú és ehető termésű mandulafák s egyéb (általában kettős hasznú) növények nem szolgálják-e Mohamed próféta elképzelését a mennyországról, s az illatuknak, termésüknek nem az-e a feladata, hogy a Paradicsom édes harmóniáját előlegezzék? Ilyen értelemben az iszlámban - mint a kereszténységben is - a természet bármely eleme vagy annak bármiféle megnyilvánulása jelképpé válhat. Aminek az a következménye lesz, hogy az egyes növényfajok s ezek ábrázolásai Alláhra emlékeztetnek.

A rózsza, annak ellenére, hogy nem szól róla a Korán, a későbbi írott és képi források utalásai szerint már korábban is kiemelt fontosságú növénné válhatott a muzulmánok számára. Ebben föltétlenül közrejátszott a nomád arabok természet értékelése, a mediterrán civilizációkban gyakorolt élőlényhasználat számos formája, a perzsáktól és a szírektől örökölt kertkultúra, amelynek növényei között ott volt a rózsza. A muszlim civilizációban az elsődleges forrás, a Próféta tanításait összegyűjtő Korán mellett másodlagos forrás a Mohamed szavaira és tetteire vonatkozó hagyomány, az egységes képet kevésbé sugárzó hadisz, melyet Mohamed társai gyűjtöttek össze. Ennek töredékeiben már szerepet kap a rózsza. Bár a Próféta tanításait illetve életeseményeinek krónikáját a vallásalapító halála utáni két évszázad vallási-politikai vitái módosították, ezek a módosítások nem terjedtek ki olyan viszonylag kisebb jelentőségű hagyományelemekre, mint például a rózsza teremtetésével kapcsolatos elképzelés. A hagyományok egybehangzóan azt állítják, hogy a rózsza teremtetésére Mohamed csodálatos Égi utazásán került sor. Azaz, hogy a rózsza Mohamed szemöldökéről legördülő izzadságcseppből keletkezik.

"A fehér rózsza az Égi utazáskor fakadt az izzadságból, a piros rózsza Gábriel verejtékéből ered, míg a sárga al-Búráqból"[4] - mondja az enciklopédista asz-Szujúti (mh.: 1505) szerint Mohamed. Máshol Mohamed így jellemzi magát, s ezzel a rózsza kitüntetett helyzetét is megindokolja "Én a szultánok királya vagyok, a rózsza pedig az édes illatú virágoké, ezért egymáshoz méltóak vagyunk."[5]

Mind az isteni eredetre, mind a rózsza és illóolaja tulajdonságaira, mind pedig a fárasztó út (a nomád részére: munka) jutalmazására való utalásokat megtaláljuk az iszlám tudósainak, költőinek, s főként a misztikusainak, a szúfiknak munkáiban. Kétségtelen azonban, hogy nem csupán a rózszaolaj, az 'itr', de valamennyi illatszert használatát prófétai tanítás részeként őrzi a

muszlim hagyomány.

A rózsza és a Próféta kapcsolata indokolja e növény, s több származékának kultikus felhasználását. De a kert, amelyben többek között a (mindenféle célra felhasználható, és számos jelkép részét képező) rózsza is megterem, szintén szakrális okból válik jelentőssé a muszlimok számára.

Penelope Hobhouse a muszlim kert szimbolikáját elemezve a sajátosságok közé sorolta a művelés alá vont - négyfelé osztott - terület már említett négyszögletes voltát. A derékszögben elhelyezkedő csatornákat a perzsa eredetű öntözőművek elhelyezésével rokonítja, de a négyes számnak muszlim kozmológiai jelentőséget is tulajdonít. Az egymás mellett fekvő négyszögek a változó természet gazdag, egymásra törvényszerűen következő megnyilvánulásai - állítja -, így válhatnak ezek a kertek a biztonságba, a szépségbe, a hitbe való elmerülés tereivé, az univerzum megértésének helyeivé is.

Csupán a többszörösen összetett funkciójú kert biztosíthatta azt, hogy e kertkultúra évezreden keresztül alapjaiban képes volt változatlan maradni.[6] S mert e kert helyet biztosít a rózsáknak is, a napról napra illatozó, színes virágú élőlény jelképet kínál föl a hívő muszlimnak Alláh szeretete felé való közeledéshez.

A víz felhasználására épülő, szimmetriát mutató, geometrikus elrendezésű, zárt kertekben a medencének, a vályúknak, a szökőkutaknak, a megfelelően kialakított falak között vagy termekben futó víz hangjának, mozgásának és fodrozódásának saját jelentése van, s persze a víz a növények növekedéséhez is szükséges. Ilyen szerkezetű kert korán készült, de hogy milyen növényeket használt a muszlim világ a kertépítésben, arról először viszonylag későn, egy 1050-ből származó, al-Bírúni-féle lista kínál tájékoztató adatot. A listán megtalálhatóak természetesen Dioszkoridész és Plinius növényei - de sok új változatú rózsza is, az egyes és a dupla szíromkoszorús fehér, sárga, mélyvörös és fekete, rózsaszínű és pézsmarózsák.

A muszlimok növényeinek nagyobbik része, klimatikus okokkal magyarázhatóan, megegyezik a mediterráneum népeinek növényeivel. Az e növényekről szóló görög és a bizánci ismeretek (a 8. századtól, amikortól a bagdadi uralkodók arabra fordíttatják az ősi sejtett, leginkább orvosi tudást, de értelemszerűen botanikai ismereteket is nyújtó szövegeket) szabadon felhasználhatóak voltak, s azok átszármaztatásában keresztény és zsidó tudósok is részt vettek.

A muszlimok rózsatermesztését erősíthette, hogy a letelepedést, s így a föld- és kertművelést vállaló, de a mezőgazdasághoz hagyományosan nem nagyon értő arab népesség agronómiai, kertészeti, medicinális tudása is kialakult. A kertészkedés, s benne a rózsakertészkedés az iszlám előtti mezopotámiai (nabateus) valamint a görög-római hagyományokban is előkelő helyet foglalt el. A jelentős arab agronómiai ismereteket feldolgozó irodalomban döntő szerepe volt Ibn-Vahsija Nabateus mezőgazdaság c. munkájának, amit 900 körül állított össze, s amelyben a mezőgazdaság hiteles eljárásait mágikus receptek bemutatásával keverte össze, és kiemelkedően fontos jelenséggént ismerteti az illóolajos növények állati szervezetre tett hatását.[7] A keleti előképeket gazdagon mutató, az Ibériai félszigeten, a 10. században, tehát a viszonylag későbbi muszlim időben létrejött asztronómiai-agronomikus-liturgiái Córdobaiban

kalendáriumban kitüntetett szerephez jut a rózsza, és e szerepét e sokféle hagyomány együttesen alakította ki.

A kertek növényei egyszerre szolgálták a paradicsomi képzetek kialakítását és a mindennapi szükségletek kielégítését.

A rózsza, amelyet Claude Cahen a festék- és illatanyagot szolgáltató növények közé sorol[8], inkább tekintendő az utóbbinak. Mint minden illóolajat tartalmazó növényt, ezt is erdőn-mezőn gyűjtötték, vagy a kertekbe telepítették. De mert az állami birtokokon szerte elterjedt a nagyüzemi ültetvényes gazdálkodás - Irakban épp úgy, mint Egyiptomban, vagy Ibériában - kialakult a festék- és illatanyag-termelés eme módja is. Az illatszerek alapanyagát adó növények legelső termesztő területeként Iránt ismerik.[9]

A rózsza kerti dísnövény is. Mint minden díszítésre szolgáló növényt (nem mint a gazdasági hasznúakat - mint a kender, az indigó, a sáfrány vagy éppen a spárga) egyesével palántázták szét a saját ágyásába, úgy, hogy az ágyás széléről még ápolható legyen, s lehetőleg megmaradhasson természetes megjelenése. A tövenként való ültetés tette lehetővé, hogy a kert központi részén álló pavilonból gyönyörködni lehessen a külön-külön álló növényekben - ezek a kertek egyébként sem engedték meg a táj szemlélését, hiszen lényegükhöz tartozott az attól való elzárkózás. Az egyedi ültetés mellett a rózsával befuttatott lugasok is a muszlim kertekből kerülnek át a keresztényekhez.

forrás és folytatás: <http://mek.niif.hu/01600/01649/01649.htm>

Irodalom

ALFÖLDI FLATT K. (1893) A tulipán a régi keleti irodalomban. Kertészeti Lapok, 31-33.

ANDRÁS L. szerk. (1962) Spanyol költők antológiája. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp.

ARMSTRONG, K. (1997) Isten története. Európa Könyvkiadó, Bp.

BIRTALAN Gy. (1995) Avicenna (980-1037) Kánonja és az európai orvostudomány In:

BIRTALAN Gy. (1995) Évszázadok orvosai, Akadémiai Kiadó, Bp.

BURCKHARDT, T. (1994) Kristályparadicsom. Iszlám tradíció a mór kultúrában. Stella maris

BURCKHARDT, T. (1995) Szakrális szimbólumok. A szellemi világ kertjei. Szimbólumok a tradicionális bölcsesség tükrében. Édesvíz Kiadó, Bp.

CAHEN, C. (1989) Az iszlám a kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig. Gondolat Kiadó, Bp.

Europa und der Orient 800-1900. Bertelsmann Lexikon Verlag, Gütersloh/München. 1989

FEHÉRVÁRI G. (1987) Az iszlám művészet története. Képzőművészeti Kiadó, Bp.

GERELYES I. szerk. (1994) Nagy Szulejmán szultán és kora. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp.

GERMANUS Gy. szerk. (1961) Arab költők - A pogánykortól napjainkig. Magyar Helikon, Bp.

GLASENAPP, H. von (1981) Az öt világvallás. Gondolat Kiadó, Bp.

GOLDZIER I. (1981) Az iszlám kultúra. Gondolat Kiadó, Bp.

HANAWAY, W. L. (1976) Paradise on Earth: The terrestrial garden in Persian Literature. In: The islamic Garden (1976)

HEINZ-MOHR, G. - SOMMER, V. (1988) Die Rose. Entfaltung eines Symbols. Eugen Diederichs Verlag, München

HOBHOUSE, P. (1994) Plants in Garden History. Pavilion Books Limited, London

Ibn-KHALDÚN (1995) Bevezetés a történelembe. Osiris Kiadó, Bp.

JELLICOE, S. (1976) The development of the Mughal Garden. In: The islamic Garden. 1976

JONES, O. (1856) The Grammar of Ornament. Messers Day and Son London. reprint: Studio Editions, London. 1989

KARÁCSONY I. (1908) Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. 1664-1666. (Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Második Oszt. Írók, IV. köt.), Bp.

MATUZ J. (1990) Az Oszmán Birodalom története. Akadémiai Kiadó, Bp.

MAZAHÉRI, A. (1989) A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-től a 13. századig. Európa Könyvkiadó, Bp.

MEYER, E. H. F. (1854) Geschichte der Botanik. Verlag der Gebrüder Bornträger, Königsberg

NASR, S. H. (1968) Science and Civilisation in Islam. Harvard, Cambridge

ORMOS I. (1955) Kerttervezés története és gyakorlata. Mezőgazdasági Kiadó, Bp.

PÉRES, H. (1990) Esplendor de al-Andalus. La poesia andaluza en árabe clásico en el siglo XI. Hiperión, Madrid

PHILLIPS, R. - RIX, M. (1993) The Quest for the Roses. BBC Books, London

RAPAICS, R. (1932) A magyarság virágai. Kir. M. Természettudományi Társ., Bp.

SÁNCHEZ, C. - A. (1973) La España musulmana según los autores islamitas y cristianos medievales. 3. Edición, tomo II. Espasa-Calpe, S. A. Madrid

SCHIMMEL, A. (1986) Mystische Dimensionen des Islam. Köln

SCHIMMEL, A. (1976) The Celestial Garden in Islam. In: The Islamic Garden. 1976

SCHOTT, H. (1993) Chronik der Medicine. Chronik Verlag, Dortmund

SEPPERD, R. E. (1954) History of the Rose. The Macmillan company, New York

SHAH, I. (1998) A szúfi út. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Bp.

SZERB A. (1980) A világirodalom története. Magvető Könyvkiadó, Bp.

SZUTORISZ F. (1905) A növényvilág és az ember. Természettudományi Könyvkiadó-Vállalat, Bp.

The Islamic Garden (1976) Dumbarton Oaks. Trustees for Harvard University, Washington

UNGNÁD Dávid konstantinápolyi utazásai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1986.

ZWEMER, S. M. - ZWEMER, M. C. (1941) The Rose and Islam. In: The Moslem World, New York.